

Józef Borzyszkowski

Kilka dokumentów dotyczących ruchu młodokaszubów i kaszubsko-pomorskiego w XX wieku

Acta Cassubiana 14, 203-208

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Józef Borzyszkowski

Kilka dokumentów dotyczących ruchu młodokaszubów i kaszubsko-pomorskiego w XX wieku

A.D. 2012 – Rok Młodokaszubów przechodzi powoli, a raczej bardzo szybko, do historii. W minionych miesiącach roku tego wydarzyło się i wiele, i niewiele. Opublikowano, zdawać by się mogło, sporo tekstów na łamach „Pomeranii”, jak i w postaci samodzielnych druków. Te ostatnie reprezentują dzieła – Izzydora Gulgowskiego *O nieznanym ludzie w Niemczech...* z 1911 roku i Jana Karnowskiego *Aleksander Majkowski. Wspomnienia – listy – uwagi*¹. Pod znakiem Młodokaszubów odbył się także kolejny Zjazd Kaszubów w Sopocie, o którym również przeczytać można sporo na łamach „Pomeranii”. Generalnie jednak zabrakło dotąd pogłębionej i szerszej refleksji nad istotą ruchu młodokaszubskiego kiedyś i ruchu kaszubsko-pomorskiego dziś. Ważne w tej materii rozważania Cezarego Obracht-Prondzyńskiego, opublikowane w kilku kolejnych numerach tegorocznej „Pomeranii”, jak dotąd nie wzbudziły poważniejszego echa, nie znalazły kontynuacji na łamach pisma, choć tu i ówdzie, wśród ludzi rzeczywiście oddanych sprawom dziś i jutra Kaszubów-Pomorzan, spotkały się z najwyższym uznaniem. Niestety, nie znalazło to dotąd wyrazu w piśmie.

Sądzę, iż problem istoty ruchu młodokaszubów kiedyś i kaszubsko-pomorskiego dziś jest sprawą niezwykle aktualną w każdej rzeczywistości. Stąd dyskusja w tej materii może i winna być nieustająca. Jej celem poszerzanie znajomości myśli i dokonań poprzedników, docenienie ich roli, poszanowanie tradycji, jak też podejmowanie rozumnej i odpowiedzialnej kontynuacji, poszukiwań właściwych innowacji, by nadrzędne cele ruchu młodokaszubskiego (Towarzystwa Młodokaszubów, jak i Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego), sygnalizowane generalnie jako „Praca nad podniesieniem Kaszubów-Pomorzan pod względem kulturalnym,

¹ I. Gulgowski, *Von einem unbekanntem Volke in Deutschland.../O nieznanym ludzie w Niemczech. Przyczynek do ludoznawstwa i krajoznawstwa Kaszub*, tłum. M. Darska-Login, red. naukowa i wstęp J. Borzyszkowski, Berlin 1911-Gdańsk 2012; J. Karnowski, *Aleksander Majkowski. Wspomnienia – listy – uwagi*, oprac. i wstęp J. Borzyszkowski, Gdańsk 2012.

politycznym i ekonomicznym” – jak najlepiej w konkretnej rzeczywistości realizować.

Nie od rzeczy, jak sądzę, jest konieczność zwrócenia i tutaj uwagi, iż w statucie Towarzystwa Młodokaszubów na pierwszym miejscu jest wyeksponowana właśnie praca. W Zrzeszeniu zaś nieustannie przed laty podkreślano, co i nie tylko ja nadal czynię, iż chodzi o pracę społeczną, podejmowaną obok pracy zawodowej, „która nosi szczególne piętno ukierunkowania ku przyszłości, troskę o rozwój i wzbogacenie własnej kultury i całości przejawów życia społeczeństwa, także o pewne wzorce moralno-społeczne”². – Wielu współczesnych regionalistów, nie tylko kaszubsko-pomorskich, jakby nie chciało o tym pamiętać. Tym bardziej potrzebne wydaje mi się przypominanie o tej zasadniczej sprawie, jak i tekstów niejako programowych, dotyczących rozwoju myśli i ruchu kaszubsko-pomorskiego w XX wieku.

Publikowane w niniejszym tomie dokumenty warto studiować i analizować w kontekście znajomości najważniejszych opracowań naukowych dotyczących ruchu kaszubsko-pomorskiego, jak i podobnych tekstów, jakie zaprezentowane zostały w t. XIII „Acta Cassubiana”. W słowie wstępnym do tych w t. XIII pod koniec przywołałem tekst Lecha Bądkowskiego z nr 1 „Pomeranii” z 1981 r. pt. *Co z Ceynowy na dziś*. Zapowiedziałem jego publikację w niniejszym tomie³. Po namyśle zrezygnowałem z tego projektu, uznając, iż jego przesłanie zawarte jest w artykule Cezarego Obrachta-Prondzyńskiego, opublikowanym w najnowszym dziele zbiorowym poświęconym Florianowi Ceynowie⁴.

W publikowanym tu zestawie dokumentów najważniejsze, w kontekście Roku Młodokaszubów, są dwa – Jana Karnowskiego *Pogląd historyczny na pracę kaszubolodzką w latach 1908–1910* i *Akta Zjazdu Młodokaszubskiego w Gdańsku r. 1912*, spisane przez ks. Wacława Wojciechowskiego. Pierwszy dokument zachował się w spuściźnie Jana, a opublikowany został pierwotnie w nie całkiem wiernej postaci na łamach „Pomeranii” w 1999 r.⁵ Nie mając wówczas dostępu do rękopisu, posłużyliśmy się kopią maszynopisową, sporządzoną przez Feliksa Marszałkowskiego. Niestety, okazało się, że w kilku przypadkach jego odczytanie pewnych wyrazów rękopisu było błędne. Prezentowana tu wersja jest wierna oryginałowi, a jedynie język, raczej pisownia, sprowadzona została do współcześnie obowiązujących norm. Dla ilustracji prezentuję też skan pierwszej strony

² Zob. J. Borzyszkowski, *Istota ruchu kaszubskiego i jego przemiany od poł. XIX w. po współczesność*, Gdańsk 1982, s. 3-4. (W egzemplarzu odziedziczonym po Tadeuszu Bolduanie z jego istotnymi podkreśleniami, szczególnie wyróżniona jest fraza „także o pewne wzorce moralno-społeczne”, a na marginesie dopisek: „Chyba głównie!”).

³ Zob. J. Borzyszkowski, *Trzy dokumenty dotyczące dziejów ruchu kaszubskiego po wojnie*, „Acta Cassubiana”, t. XIII, 2011, s. 333.

⁴ Zob. C. Obracht-Prondzyński, *Co z Ceynowy na dziś i jutro?*, [w:] *Życie i dzieła Floriana Ceynowy (1817–1881)*, pod red. J. Borzyszkowskiego, Gdańsk 2012, s. 291-313.

oryginału, liczącego 5 stron, formatu A-4. Przypominanie, kim był Jan Karnowski, jak i choćby powierzchowną analizę zawartości dokumentu, w tym miejscu uważam za zbędne. Zainteresowanych odsyłam do mojego tekstu wprowadzającego w „Pomeranii”, a przede wszystkim do biografii pióra C. Obrachta-Prondzyńskiego⁶. Równie pomocna może być nasza wspólna najnowsza publikacja – tom szkiców biograficznych poświęconych młodokaszubom.

W przywołanym tomie znajduje się także szkic poświęcony bardzo ciekawej postaci ks. Wacława Wojciechowskiego, który był najbliższym współpracownikiem J. Karnowskiego, jak i takimże współtwórcą myśli i ruchu młodokaszubów⁷. Na zjeździe Towarzystwa Młodokaszubów w Gdańsku w 1912 r. wybrano go jako wikariusza w Borzyszkowach sekretarzem. Stąd jego dziełem jest ów najważniejszy dokument pt. *Akta Zjazdu...*, sporządzony przezeń już w Byszewie na Krajnie dnia 13 lipca 1912 r., dokąd niejako w dniach zjazdu został przeniesiony ze stolicy Gochów. *Akta...*, ten zachowany w spuściźnie Aleksandra Majkowskiego dokument, dziś będący wraz z wyżej wymienionym rękopisem J. Karnowskiego w moich zbiorach, był wielokrotnie wykorzystywany – choćby przywoływany, ale w rzeczywistości tylko pierwsza część – Protokół, przez dotychczasowych badaczy dziejów ruchu młodokaszubskiego. Jednak nigdy dotąd nie został zaprezentowany w całości wraz z arcyważnym załącznikiem do Protokołu, jakim jest Statut, a raczej są *Ustawy Towarzystwa Młodokaszubów*.

Ze względu na wagę tegoż dokumentu publikujemy tu owe *Akta...* w całości w wersji oryginalnej w postaci skanu, a podstawowe z nich dokumenty – Protokół z artykułami prasowymi i Ustawy – również w postaci współczesnego druku.

Na całość *Akt*, jak łatwo można to zauważyć, składają się: protokół pt. *Zjazd młodokaszubski...*, obejmujący 9 stron rękopisu formatu B-5, podpisany przez dr. A. Majkowskiego – sekretarza TMK i ks. Ignacego Cyrę, który był wiceprzewodniczącym zjazdu, a został prezesem TMK. (Brak podpisu ks. W. Wojciechowskiego!). Na s. 10 oryginału mamy 2 wycinki prasowe – relacje ze zjazdu młodokaszubów, opublikowane przez „Gazetę Toruńską” i „Dziennik Poznański”, bazujący na świadectwie pierwszej. (Uważny czytelnik dostrzeże też znaczne podobieństwo Protokołu z relacją z lam „Gazety Toruńskiej”. Mimo woli rodzi się pytanie, czy ks. W. Wojciechowski nie był także autorem owej relacji lub posłużył się zawartymi w niej sformułowaniami). Strony 11-15 *Akt* to brudnopis protokołu sporządzony przez ks. W. Wojciechowskiego. Strona rękopisu 16 pozostała niezapisana, a 17 i 18 to kalkowa odbitka *Ustaw Towarzystwa Młodokaszubów*, a raczej projektu, jaki przyjęto formalnie za obowiązujący statut na drugim zjeździe,

⁵ Zob. J. Borzyszkowski, *Kaszubolodzy* i J. Karnowski, *Pogląd historyczny na pracę badawczą w latach 1908–1910*, „Pomerania”, 1999, nr 5, s. 58-61. (Nie wiem, jakim sposobem redakcja zmieniła określenie pracy „kaszubolodzka” na „badawczą”!).

⁶ C. Obracht-Prondzyński, *Jan Karnowski (1886–1939) – pisarz, polityk i kaszubsko-pomorski działacz regionalny*, Gdańsk 1999.

skupiającym wyłącznie członków TMK, odbytym 22 sierpnia 1912 r. w Gdańsku⁸. (W teczce oryginału zachował się też rękopiśmienny odpis owych *Ustaw*, sporządzony przez F. Marszałkowskiego). Kopia – odpis oryginału statutu znalazł się również w zbiorach A. Bukowskiego, w przejętych przezeń od Franciszka Kręckiego aktach „Gryfa”⁹. Najpełniejsza relacja i analiza prezentowanych tu dokumentów znalazła się dotąd w *Regionalizmie kaszubskim* A. Bukowskiego¹⁰, a także w biografii historycznej Aleksandra Majkowskiego¹¹. Monografie te i wspomniany tom szkiców biograficznych młodokaszubów, jak i opublikowana już w 1981 r. *Moja droga kaszubska* Jana Karnowskiego¹², ułatwiają pełniejsze rozpoznanie odnotowanej w prezentowanych dokumentach rzeczywistości, jak i bliższe poznanie występujących w nich postaci, z których niemal wszystkie mają poświęcone im biogramy w *Słowniku biograficznym Pomorza Nadwiślańskiego*. Szczegółowa analiza owych *Akt* to materiał na osobny artykuł.

Kolejne cztery publikowane tu dokumenty dotyczą drugiego przełomowego w dziejach Kaszubów-Pomorzan okresu, obejmującego pierwsze lata działalności Zrzeszenia Kaszubskiego, powołanego do życia w 1956 r. Uzupełniają one obraz zawarty w podobnych materiałach źródłowych, opublikowanych w t. XIII „Acta Cassubiana”. Dwa z nich dotyczą Zrzeszenia jako całości, choć pierwszy pt. *Co słyhać w ojczyźnie Derdowskiego* stanowi swoisty protokół – relację z zebrania założycielskiego ZK w Chojnicach, odbytego w dniu 27 stycznia 1957 r. Sporządzony został przez mgr. Maksymiliana Ichnowskiego, a zachował się w moich zbiorach w spuściźnie Juliana Rydzkowskiego¹³. (Rozpoznanie występujących w owym protokole postaci ułatwia obok SBPN opracowanie Zbigniewa Stromskiego *Pamięci godni. Chojnicki słownik biograficzny 1275–1980*, Bydgoszcz 1986). Drugi dokument to *Uwagi do programu Zrzeszenia Kaszubskiego* Tadeusza Bolduana z 14 VI 1963 r., zaprezentowane na jednym z zebrań Zarządu Głównego, zachowane w maszynopisie w jego spuściźnie, skąd trafiły również do moich zbiorów wraz z dwoma pozostałymi publikowanymi tu dokumentami.

Uwagi... T. Bolduana powstały w sytuacji kryzysu organizacyjnego ZK, zaistniałego po 1960 r., niemal wkrótce po pełnym entuzjazmu okresie narodzin

⁷ Zob. J. Borzyszkowski, *Ks. Wacław Wojciechowski*, [w:] J. Borzyszkowski, C. Obracht-Prondużyński, *Młodokaszubi. Szkice biograficzne*, Gdańsk 2012.

⁸ Przebieg drugiego zjazdu znany z relacji na łamach „Gryfa”, 1912, s. 270.

⁹ Zob. A. Bukowski, *Regionalizm kaszubski...*, s. 250-251.

¹⁰ Tamże, s. 237-251.

¹¹ Zob. J. Borzyszkowski, *Aleksander Majkowski (1876–1938). Biografia historyczna*, Gdańsk-Wejherowo 2002.

¹² J. Karnowski, *Moja droga kaszubska*, wstęp i oprac. J. Borzyszkowski, Gdańsk 1981.

¹³ Zob. *Pod znakiem gryfa. 40 lat Oddziału ZK-P w Chojnicach*, oprac. K. Ostrowski, Chojnice 2003 i *Pro memoria Julian Rydzkowski (1891–1978)*, zebrał i opr. J. Borzyszkowski, Gdańsk 2011.

i rozwoju Zrzeszenia. W tymże czasie powstały i... Kluby Młodych, z których grono ich członków w 1962 r. powołało do życia – Klub Młodej Inteligencji „Pomorania”, obchodzący latoś w swoisty sposób swoje 50-lecie¹⁴.

Dwa kolejne dokumenty dotyczą ruchu młodych. Pierwszy *Regionalizm a separatyzm* związany jest z działalnością Klubu Studentów Kaszubów „Ormuzd”, istniejącego przy ZG ZK w Gdańsku. Jego autor to Konstanty Bączkowski z Torunia, znany wówczas publicysta pomorski, związany z Kaszubami i Kociewiem, lektor języka angielskiego na UMK w Toruniu. Jego teksty często publikowały tak „Kaszëbë”, jak i „Biuletyn...” – „Pomerania”. (Zob. poświęcony mu biogram w *Słowniku biograficznym Pomorza Nadwiślańskiego*). Temat *Regionalizm a separatyzm*, jak sądzę, również należy do wiecznie aktualnych, nie tylko w naszym świecie kaszubsko-pomorskim, a zwłaszcza wśród młodych, skupionych choćby dziś w Klubie Studenckim „Pomorania”. Obserwując jego codzienność, jak i jubileuszowe dokonania, odczuwam niepokój, wynikający z niedostatków wiedzy jego członków o przeszłości Klubu i Zrzeszenia, ruchu kaszubsko-pomorskiego, inaczej mówiąc braku zakorzenienia w dorobku myśli i działań poprzednich pokoleń, jak i oddalenia się od najlepszych tradycji samokształcenia.

Drugi dokument pt. *Kluby Młodych Kaszubów* – referat T. Bolduana z 23 IX 1960 r., wygłoszony na posiedzeniu ZG ZK dwa dni później, stanowi wyśmienite przypomnienie sytuacji i idei, oczekiwań odnośnie do ruchu młodych tuż przed powstaniem „Pomoranii”, skupiającej w 1962 r. niedobitki członków nielicznych klubów działających jeszcze dwa lata wcześniej. Jednocześnie pamiętać trzeba, że powstanie „Pomoranii” poprzedziła też działalność Klubu Pracy Twórczej Młodych pod nazwą „Pomerania”, powstałego w 1959 r. przy redakcji czasopiśma „Kaszëbë”, redagowanego w latach 1957–1962 właśnie przez T. Bolduana. Członkowie tego Klubu redagowali 4-stronicowy dodatek do „Kaszëbë” pt. „Pomerania” (od nr 8/1959), poświęcony nauce, literaturze i sztuce, z którym współpracowało spore grono uznanych wówczas humanistów, nie tylko z Gdańska¹⁵. (Oryginały tekstów T. Bolduana i K. Bączkowskiego to kopie maszynopisów, dziś w moich zbiorach formatu A4).

Warto dzieje i dorobek Klubów Młodych jak i pisma „Kaszëbë” oraz 50 lat życia „Pomoranii” poznawać, studiując podobne źródła, ale też dostępne powszechnie publikacje naukowe, monografie, choćby dwa fundamentalne dzieła C. Obrachta-Prondzińskiego¹⁶ i kilkanaście tomów z serii *Pro memoria*, w której

¹⁴ Zob. relacja z obchodów na łamach „Pomoranii”, 2012, nr 6 oraz druk okolicznościowy Klubu wydany z okazji jubileuszowego balu...

¹⁵ Zob. T. Bolduan, „Kaszëbë” (1957–1961), „Gdański Rocznik Kulturalny”, t. 12, 1989; toż w *Pro memoria Tadeusz Bolduan...*, s. 367–387.

¹⁶ C. Obracht-Prondziński, *Kaszubi. Między dyskryminacją a regionalną podmiotowością*, Gdańsk 2002 i *Zjednoczeni w idei. Pięćdziesiąt lat działalności Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego 1956–2006*, Gdańsk 2006.

jeden poświęcony został Tadeuszowi Bolduanowi, a inny Lechowi Bądkowskiemu¹⁷, powszechnie uznawanemu w deklaracjach za naszego ideologa – zarówno „Pomoraniu”, jak i całego ZK-P, do którego myśli często się odwołujemy, ale w codzienności rzadko go naśladujemy. Idzie tak o twórczą pracę – zawodową i społeczną, jak i o samokształcenie, samo myślenie... Działalność i myśli naszych poprzedników można i trzeba poddawać dziś analizie, która winna mieć zawsze miejsce z uwzględnieniem konkretnej rzeczywistości, jak i ówczesnej wiedzy i doświadczeń autorów prezentowanych tu dokumentów.

Publikowany tu tekst E. Maya, przywołany w artykule R. Borchersa, zawartym w dziale *Studia i materiały* niniejszego tomu, ma szczególny charakter dokumentu historycznego, dotyczącego również dziejów Kaszubów, nie tylko tytułowych żydów w Kościerzynie. Nie po raz pierwszy przypominam tu postać i dorobek Maya¹⁸, którego losem zajął się na moją prośbę R. Borchers, zachęcony do poszukiwań całości spuścizny tego badacza i wyjątkowego Niemca, gdy jego część trafiła z Branschweigu do mnie. Wspomniane przez R. Borchersa fotografie to głównie szklane klisze i klatki filmowe, które wraz z odbitkami znajdują się już w znacznej części w zbiorach Muzeum Piśmiennictwa i Muzyki Kaszubsko-Pomorskiej, dokąd przekazałem je w 2011 r. Jedną z nich, wewnątrz synagogi w Kościerzynie, jest szczególnie cennym unikatem, stąd znalazła się także na kartach niniejszego tomu „Acta Cassubiana”. Wśród pozostałych wyróżniają się foto wybitnych według E. Maya osobistości – urzędników, pastorów itp. postaci, głównie z Sopotu, Gdańska i z pow. kościerskiego, o których pisał on w swoich publikacjach. Dla mnie szczególnie cenne było poznanie fizjonomii pastora Paula Hardera z Kościerzyny, znanego hakatysty, zmarłego w kilka lat po II wojnie światowej, którego życiorys E. May również zaprezentował w swoich opracowaniach.

Porównując informacje zawarte w tekście E. Maya z naszą dotychczasową wiedzą o dziejach i losie Żydów w Kościerzynie, a choćby np. ze wspomnieniami Bronisławy Niedzielskiej, trudno wykazać jakieś szczególnie istotne, nieznanne dotąd fakty. Tym niemniej sam fakt napisania tego tekstu przez E. Maya zasługuje na nasze uznanie i przypomnienie, co niniejszym się staje.

¹⁷ *Pro memoria Lech Bądkowski (1920–1984)*, zebr. i oprac. J. Borzyszkowski, Gdańsk 2004.

¹⁸ Zob.: 1° J. Borzyszkowski, *Badacze i twórcy pierwszego muzeum na wolnym powietrzu*, [w:] *W kręgu badaczy i kultury Kaszub i Pomorza XIX i XX wieku*, pod red. J. Borzyszkowskiego, Słupsk-Gdańsk 2008, s. 88-106, gdzie na s. 103 foto – sygnał dotyczący niezbadanych kontaktów E. Maya z T. Gulgowską; 2° I. Gulgowski, *Von einem unbekanntem Volke und Deutschland.../O nieznanym ludzie w Niemczech...*, s. CXI–CXIII, gdzie foto z 1939 r. i list E. Maya do T. Gulgowskiej z 1950 r.